

О. В. БОДЯНСЬКИЙ
(Київ)

НЕОЛІТИЧНИЙ МОГИЛЬНИК БІЛЯ НЕНАСИТЕЦЬКОГО ПОРОГА

Влітку 1948 р. на правому березі Дніпра, на південь від с. Микоцького, Солонянського району, Дніпропетровської області, автором був виявлений неолітичний могильник.

Виступ берега тут утворює гранітно-гнейсове пасмо з скелею Монастиркою та відомим Ненаситецьким порогом. Цей могильник знаходиться приблизно за 600 м на південь від скелі Монастирки та за 400 м від

Рис. 1. План місцевості в околицях Ненаситецького порога.

Дніпра на схилі плато (рис. 1). На площі могильника ніяких насипів помітно не було.

Під час розкопок виявлено такі нашарування:

а) у верхньому горизонті на глибині 0—0,2 м — дерновий шар, чорнозем, без знахідок;

б) на глибині 0,2—0,4 м — темнобурувату, трохи супіщану землю. В цьому шарі по всій площі розкопу траплялися дрібні кусочки вохри. В кв. 14 виявлено плоский округлий камінь (граніт) розміром 0,82×0,43 м; у кв. 11 знайдено уламок посуду з дрібнотрикутним накольним орнаментом;

в) на глибині 0,4—1,4 м — ґрунт бурого кольору, який поступово світлішає і переходить у лес. У цьому шарі також скрізь траплялися кусочки вохри. У кв. 4 на глибині 0,6 м знайдено грубу кремінну скребачку.

На площі могильника виявлено дев'ять поховань, опис яких подаємо нижче (рис. 2).

На глибині 1,3 м, у верхньому горизонті лесу, в кв. 15 виявлено два поховання (№ 1 і 2), поруйновані обвалом берега. Ніяких слідів похоронної ями тут помічено не було. Оточуючий ґрунт нічим не відрізнявся від корінного берегового; лише біля одного з поховань лес сильно забарвлений у рожевий колір.

Поховання № 1. Від цього поховання збереглася тільки верхня частина черепа; череп лежав на лівій скроні, тім'ям до заходу.

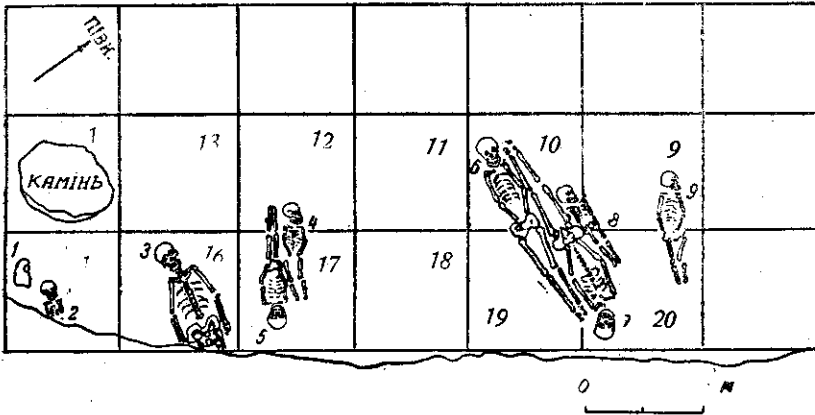

Рис. 2. План поховань могильника.

Поховання № 2. Це поховання дитини віком 3—4 міс. Знаходилося воно на тому ж рівні, що й попереднє, на відстані 0,2 м у східному напрямі від поховання № 1. Нижня частина кістяка дитини до крижових кісток зруйнована обвалом. Кістяк був дуже посипаний вохрою різних відтінків, яка, просочившись у лес, забарвила його в рожевий колір до 0,1 м завглибшки. Кістяк лежав на спині, головою на захід, з витягнутими руками; череп, злегка піднесений, був роздавлений вагою землі.

Біля кістяка знайдено цікавий інвентар: трохи пошкоджена посудинка з верхнього щитка черепахи, яка лежала опуклістю догори за 3 см з північного боку, паралельно до черепа; 10 підвісок із зубів оленя, виявлених на шиї кістяка; кременна скребачка та уламки стулки *Unio*.

Поховання № 3. Це поховання виявлено за 0,9 м на північний схід від поховання № 2, у кв. 16. Воно залягало на глибині 1,65 м від сучасної поверхні — найглибше від інших поховань могильника. Похоронної ями не помічено; лише біля тулуба кістяка шар лесу був забарвлений у рожевий колір завглибшки до 0,12 м. Це поховання було найбагатшим.

Напроти поховання № 3 в обвалі берега знайдено два непофарбованих черепи людини та кістки, густо посипані вохрою.

Кістяк поховання № 3, що був пофарбований, лежав на спині, головою на захід; злегка зігнуті кисті рук були випростані вздовж тулуба, торкаючись пальцями тазових кісток; череп без будь-яких слідів фарби, був трохи піднесений. Кістяк перекривала купа кісток іншого поховання, складених у певному порядку: на лівій руці кістяка, за 0,2 м нижче від плеча, паралельно тулубу, лежали відчленовані ліктьові кістки дорослої людини, покладені одна на одну. На ліктьових кістках, паралельно до них, лежали гомілки ніг з ступнями. Ступні торкалися ключиці основ-

ного кістяка, на кістках правої руки якого в анатомічному порядку лежали кістки двох рук людини. Плечові епіфізи їх торкалися один одного, кисті рук були направлені кінцівками на схід. Безсумнівно, ці руки і ноги були відчленовані від інших осіб і покладені до основного поховання. Якщо взяти до уваги знайдені в обвалі черепи, то можна припускати, що тут були поховання кількох осіб у розчленованому стані (рис. 3).

Біля кістяка виявлено багатий інвентар (рис. 4). З південного боку голови, в рожевій, ніби ізолюваній плямі (0,15 м діаметром) знайдено десять намистин кільцевої форми та три підвіски з зубів оленя. Такі ж підвіски виявлено біля шиї, а також на ліктьових кістках і біля тазу (вісім підвісок лежали в лівій очній ямці кістяка, деякі знайдено на кінцях відчленованих рук і ніг). На грудній клітці збереглися два коротких разки кільцевого намиста з білого каменю, що лежали *in situ*. Таке ж намисто знайдено біля шиї і тулуба кістяка. На тазових кістках з лівого боку виявлено кремінні вироби: підретушований уламок пластини та коротку пластину із скошеним краєм. На грудях лежали дві половини необроблених стулок *Unio*, а біля кісток тазу, з лівого боку — половина та четверта частина *Unio*, обламани в давні часи.

Рис. 3. Поховання № 3.

Кістяк належав дорослій особі середнього віку, очевидно жінці.

Поховання № 4 і 5. У північному напрямі, за 0,9 м від поховання № 3, на тому ж горизонті, що й поховання № 1 та № 2, на глибині 1,3 м від сучасного рівня поверхні, виявлено два дитячих поховання № 4 і 5, засипаних з голови до ніг червонорожевою вохрою, від чого лес зафарбувався на глибину 0,1 м. Поховання розташовані поруч, головами в протилежні боки.

Кістяк поховання № 4 лежав випростаний на спині, головою на північний захід; руки витягнуті вздовж тулуба; череп, розламаний землею, схилений на лівий бік. Збереженість кістяка — незадовільна. Біля голови та шиї знайдено такі ж підвіски із зубів оленя, як у похованнях № 2 та № 3, і одну намистину кільцевої форми, а на черепі — уламок черепашки.

Кістяк поховання № 5 лежав також випростаний на спині, з витягнутими вздовж тулуба кистями рук, орієнтований на південний схід. Череп піднесений, трохи схилений на правий бік. Ноги витягнуті, зведені у ступнях і знаходяться вище тулуба. Кінці ніг торкаються потилиці кістяка з поховання № 4. Під правою скронєю знайдено уламок верхнього щитка черепахи. Кістки збереглися погано.

Поховання № 6, 7 і 8. Ці майже одночасні поховання знаходилися за 1,5 м на північ від поховання № 4 і 5, на глибині 1,5 м від сучасного рівня землі, в жовтобурому лесі. Горизонт залягання поховань однаковий з попередніми, але глибина різна, бо поверхня землі в північ-

ному напрямі поступово підвищується. Ці поховання не фарбовані. Похоронних ям не виявлено.

Кістяк поховання № 6 лежав головою на захід, випростаний на спині. Руки злегка зігнуті в ліктях, кисті знаходилися на тазових кістках; ноги зведені у ступнях і торкаються лівої скроні черепа з поховання № 7. Череп і ноги лежать вище тулуба на 0,1 м (так, як поховання з Маріупольського могильника). На грудній клітці кістяка знайдено п'ять кільцевидних намистин з білого каменю, подібних до знайдених у похованні № 3, але менших діаметром.

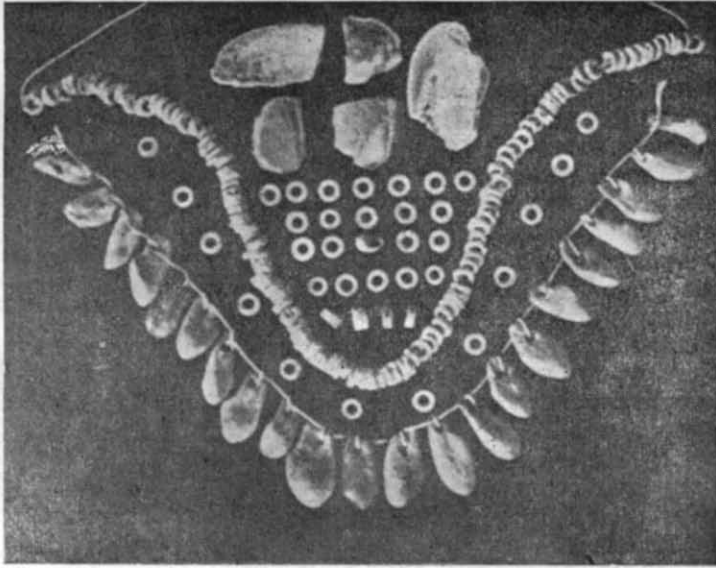

Рис. 4. Комплекс інвентаря поховання № 3.

Кістяк поховання № 7 знаходився поруч з похованням № 6, з північного боку. Кістяк лежав випростаним на спині, із зведеними ступнями (рис. 5, 6), кінці яких торкалися лівої скроні черепа поховання № 6. Руки зігнуті в ліктях (ліва сильніше); кисті рук лежать на тазових кістках. Кістяк орієнтовано головою на схід, череп на 9 см вище тулуба. Череп і кистки, хоча й розтріпані, добре збереглися. З лівого боку голови, як і біля попередніх поховань, знайдено уламок черепашки (рис. 6). Речей не виявлено.

Кістяк поховання № 8, що належав дитині років 6—7, лежав з північного боку поховання № 7 і перекривав праву руку цього поховання, відділяючися від нього тонким (5 см товщини) стерильним прошарком землі. Кістяк випростаний на спині, кисті рук (дуже потлілі) витягнуті вздовж тулуба. Поховання орієнтовано головою на захід. Погано збережений, роздавлений землею череп лежав на лівій скроні. Голова і ноги знаходилися вище тулуба на 7 см. Довжина кістяка 0,8 м. З правого його боку, на рівні ліктя правої руки, знайдено кремінну ножовидну пластину; біля шиї — дві кільцеві намистини з білого каменю. Біля голови лежав уламок *Unio*; поблизу грудної клітки — три дрібні грудочки вохри.

Поховання № 9. Кістяк поховання № 9, що виявлено на площі кв. 9 і 20, знаходився на глибині 1 м від сучасного рівня землі, на ле-

совій поверхні, 0,9 м на північ від поховання № 8, на одному рівні з попередніми похованнями. Кістяк лежав на спині, орієнтований голо-

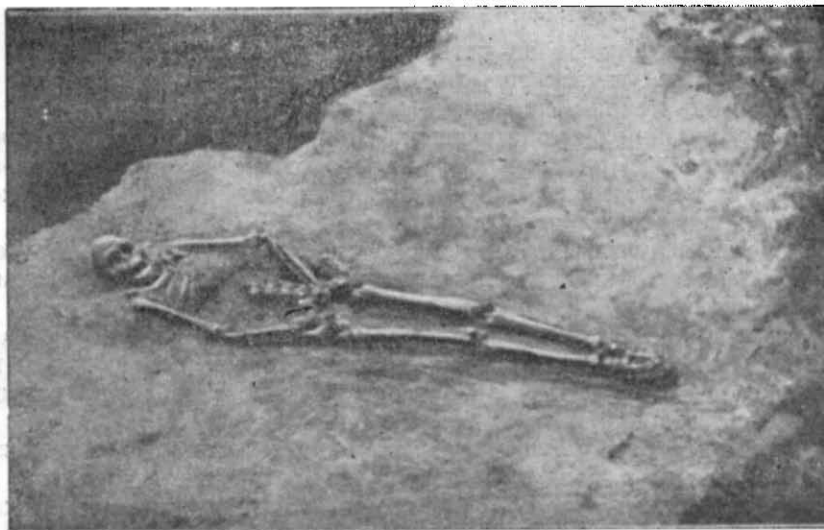

Рис. 5. Поховання № 7. Вигляд з півночі.

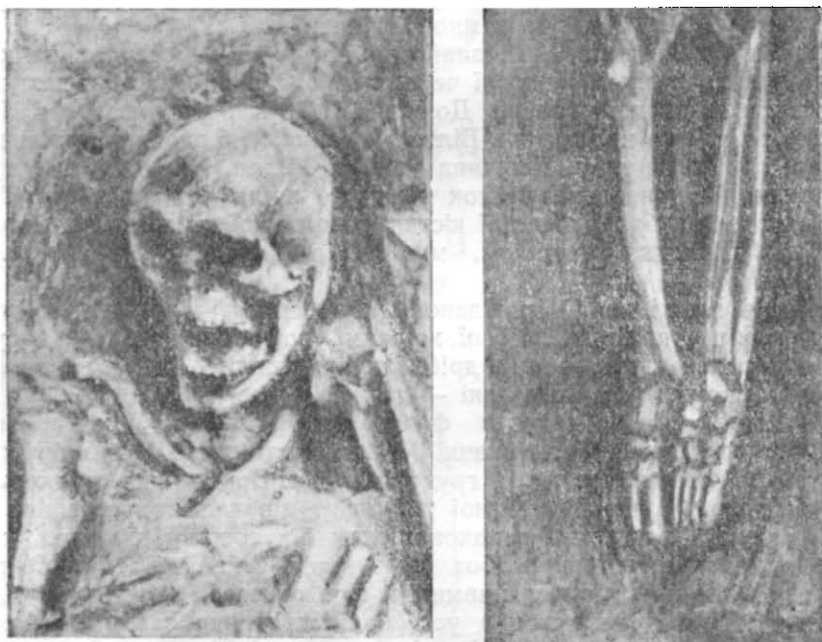

Рис. 6. Поховання № 7. Деталі.

вою на північний захід. Кисті рук знаходяться на крижових кістках. Поховання посипане вохрою червоного кольору. Кістяк належав дитині, очевидно, 5—7 років; довжина його 0,85 м. Біля ліктя правої руки знайдено нижню частину кістяного шила.

Речовий інвентар поховань (табл. I)

I. У похованнях № 2, 3 і 8 на тулубах кістяків виявлені такі кремінні вироби:

а) скребачка кінцева на чотирихилій пластині (табл. I, 26). Вершина її закруглена крутою ретушшю, ребра досить круто шербасто ретушовані. Кремінь темний, прозорий (поховання № 2);

б) дзьобовидний різак із скошеним лівим краєм на грубій короткій пластині (табл. I, 24). Праве робоче ребро гостре, із слідами вживання. Вершина, ліве ребро і низ різака круто ретушовані шербастою ретушшю. Кремінь сірий, матовий, непрозорий.

Цікаво відзначити, що з кременю такого типу вироблена третина загальної кількості знарядь, виявлених автором при розкопках на V. Ігреньській стоянці¹;

в) скребачка, виготовлена на уламку пластини (табл. I, 21). Поверхня скребачки зовні опукла, з білуватою кіркою, зісподу трохи пати-нізована; ліве ребро зверху закруглене дрібною шербастою ретушшю. Кремінь — темнокоричневий, прозорий (поховання № 3);

г) пластина з трьома схилами. Вершина її тупокутна, круто підретушована, скошена в лівий бік; ребра дуже гострі, праві частково з дрібною зазубленістю (табл. I, 23). Кремінь темний, прозорий (поховання № 8);

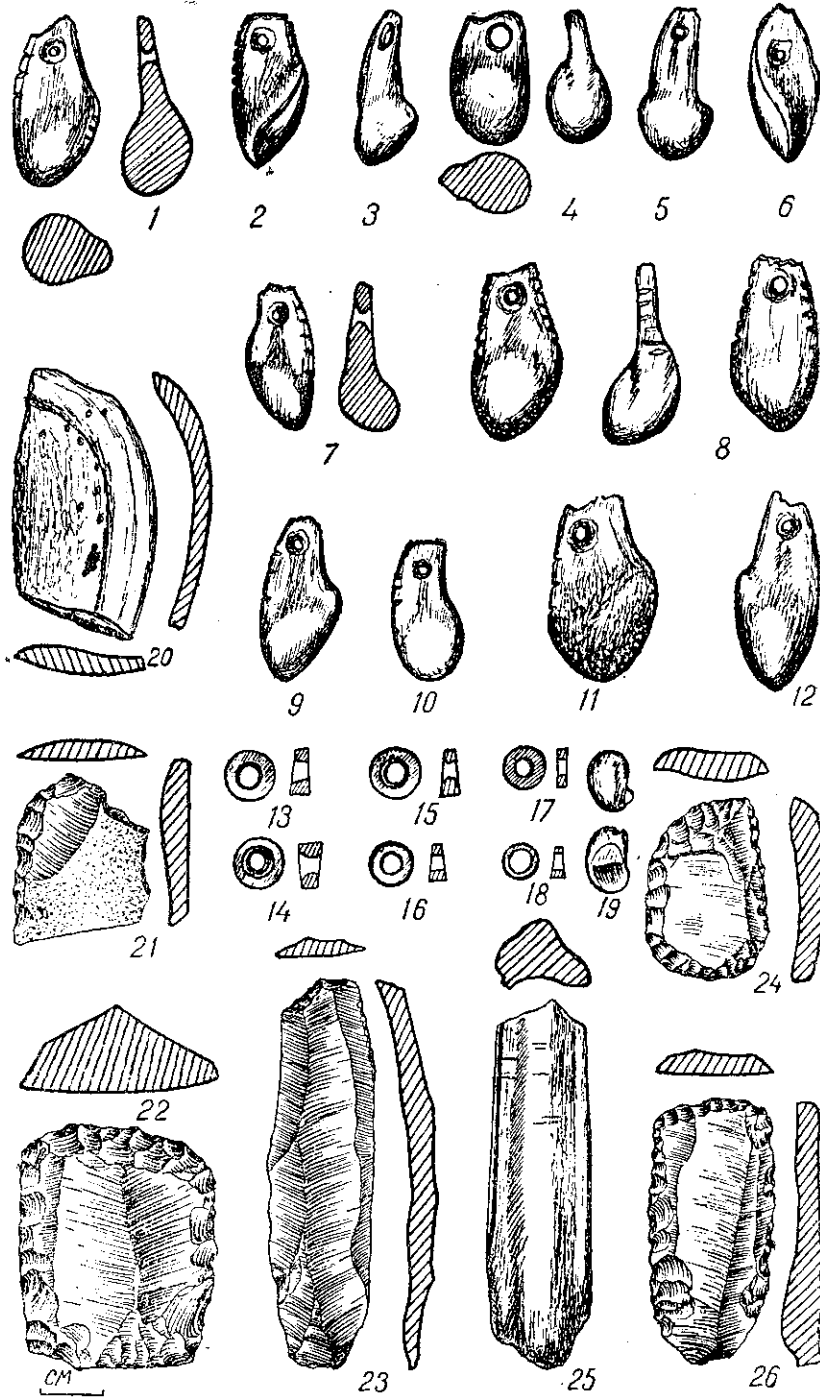
д) скребачка, знайдена на площі стоянки, — випадкова знахідка. Розміром вона зовсім відмінна від попередніх виробів. Виготовлена з грубої тригранної пластини, обламаної по краях; вершина її круто ретушована (табл. I, 22). Кремінь темнокоричневий.

II. Біля поховання № 2 знайдено посудинку з обламаним краєм, яка є опуклим щитком річкової черепахи. Внутрішня частина посудинки мала сліди незначної обробки. Довжина її 16 см, ширина 9 см. Ця посудинка розпалась на частини. Біля поховання № 5 знайдено частину посудинки такого ж типу. Довжина уламка 8,2 см, ширина 5,4 см. Біля поховання № 9 знайдено уламок кістяного шила (нижню частину), виготовленого з грубої трубчастої кістки, розпиляної по довжині. Поверхня шила від уживання гладенька, має декілька слабих горизонтальних нарізів.

III. На площі кв. II знайдено уламок стінки керамічної посудини. У тісті помітна домішка дрібної жорстви. Зовнішня поверхня посудини вкрита паралельними рядами дрібних трикутників. Глина на зломі до половини сірожовта, а всередині — темна.

IV. Намисто знайдено в фарбованих (№ 3, 4) і нефарбованих (№ 6, 8) похованнях. У похованні № 3 намисто (до 150 намистин) виявлено біля голови, хребця та грудей кістяка. Воно являє собою плоскі, ніби виточені кільця правильної форми, з дірочками посередині. Товщина більшості намистин однакова: один бік товщий другого. Інші ж мають однакову товщину з обох боків (табл. I, 13, 14, 15). Можливо, однакова товщина робилася навмисне, але це могло залежати і від матеріалу. Поверхня намистин з усіх боків старанно зашлифована, гладенька. Намистини виготовлені, згідно з аналізом, з карбонату кальцію — вапняку. Камінь міцний, в'язкий, білувато-воскового відтінку, зручний для обробки. Більшість намистин від лежання в землі мають білий крейдяний колір. Дірочки в намистинах здебільшого конусовидні, рідше циліндричні. Таке свердління провадилося конусовидними сверд-

¹ Див. статтю „Археологічні дослідження в межах порожистої частини Дніпра“, Археологічні пам'ятки УРСР, т. IV, вид. АН УРСР (друкується).

Основний інвентар з поховань Микольського могильника.

лами різного діаметра. Середній діаметр намиста 0,8 см, дірочок 0,3 см. Між разками намиста знайдено черепашку *Neritina cf. fluviatilis* (прісноводна форма), що мала також дірочку для підвішування (табл. I, 19).

У похованні 4 знайдено одну намистину діаметром 0,7 см, матеріалом і технікою подібну до намиста з поховання № 3.

У похованні № 6 знайдено п'ять намистин. Їх форма й техніка виготовлення така ж, як і в попередніх похованнях. Товщина і діаметр намистини менше 0,6 см, діаметр дірочки 0,2 см. Дірочки рівні, з незначною конусовидністю (табл. I, 16, 17).

З поховання № 8 походять дві намистини подібних форм і розмірів. Свердління дірочок у цих намистин циліндричне (табл. I, 18).

V. Підвіски із зубів оленя знайдені лише біля фарбованих поховань № 2, 3, 4. Біля поховання № 2 (дитячого) знайдено 10 таких підвісок, що є нібито недорозвиненими кутніми зубами оленя з округленими, здебільшого асиметричними краями. Коренева частина зубів плоска, майже завжди необроблена. На деяких підвісках вершина кореня стерта, очевидно, від довгого користування. У верхній частині кореня просвердлені дірочки методом двобічного конусовидного свердління; в одному випадку дірочка циліндрична (табл. I, 4). Розміри підвісок різні (2,2—2,9 см). Одна підвіска по ребрах кореня має чотири або п'ять горизонтальних нарізок (табл. I, 2), деякі всередині дуплисті, залежно від природної будови зуба. Середній діаметр дірочок 0,2 см.

З поховання № 3 маємо 50 підвісок. Усі вони тотожні попереднім, але різноманітніші формою і розмірами (2,2—3 см). Вісім підвісок на кореневій частині з одного або обох боків мають нарізки, горизонтально розташовані. Нарізки, можливо, означали якийсь рахунок.

При похованні № 4 знайдено дев'ять підвісок, тотожних попереднім. Вони зроблені із зубів з вузьким коренем; поверхня їх блискуча, колір ясножовтий, розмір 2—2,5 см (табл. I, 3, 5).

VI. Черепашки знайдено біля фарбованих поховань № 2, 3, 4 та біля нефарбованих — № 7, 8. Вони знаходилися біля голови або тулуба кістяка. Це — звичайні дніпрові молюски *Unio*. Черепашки являють собою особливої форми уламки, що становлять четверту частину черепашки (табл. I, 20); деякі з них необроблені. Слід звернути увагу, що аналогічні черепашки відомі з поховань Маріупольського могильника, деякі з них навіть такої ж форми.

VII. Серед досліджених поховань шість кістяків були сильно пофарбовані вохрою, поховання № 1 і 3 — фарбовані частково. Дитячі поховання густо посипані вохрою з голови до ніг. Цю ознаку помічено і на тулубі поховання № 3, дуже засипаного вохрою. Вохра мулистого складу являє собою порошокоподібну грудкувату масу, яка здебільшого складається з оксидів заліза, іноді з краплинами кварцу. Грудочки рожевого кольору, складом ідентичні білій каоліновій глині, знайдено біля поховання № 3 та 9. Це, можливо, каолінова глина, забарвлена вохрою. Вохра загалом має червоний колір з різними відтінками: оранжевим, рожевим, темночервоним. На деяких грудочках помітні ніби сліди обпалення, яке, можливо, привело до деякої зміни кольору. Порошкоподібна фарба за тисячоліття зафарбувала лес, кістки й речі в рожевий колір.

Микольський могильник на поверхні землі нічим не був відзначений: поховання розташовані в ряд з півночі на південь по одному та групами, з інтервалами між ними. Кістяки знаходились на поверхні лесу — лінії по-

чатку ґрунтотворних процесів. Усі поховання лежать на спині, випростані, в трьох випадках із зведеними разом ступнями. Руки витягнуті вздовж тіла і торкаються крижевих кісток або лежать кистями на крижевих кістках. Кістяки орієнтовані або на захід, або на схід з відхиленням до північного заходу (поховання № 6 і 9) та південного сходу (поховання № 5). Перші, очевидно, були жіночими, інші — чоловічими.

У всіх похованнях ноги й голови здебільшого лежали трохи вище тулуба. Форму похоронних ям спостерегти не вдалося, але, як можна припускати на підставі слідів фарби, — вони мали вигляд вузького овалу з круглими краями і з трохи вгнутим дном.

Привертає увагу поховання № 3, до якого покладено відчленовані руки й ноги інших осіб. У Маріупольському могильнику досліджено подібний обряд в колективному похованні № 90—96¹.

Характерним є речовий інвентар могильника, що дає можливість пов'язати його з неолітичними стоянками Надпоріжжя, а також визначити його дату.

Кремінні вироби, знайдені при похованнях, мають форму, типову для розвиненого неоліту.

Знахідки посудинок з щитка річної черепахи і уламок кістяного шила з подовжнім розпилем широко відомі в пізній фазі раннього неоліту з стоянок острова Шулаєва, острова Сурського (пункт 2) та V Інгрєнської.

Положення фарбованих кістяків, намисто та підвіски Микольського могильника знаходять найближчі аналогії серед поховань Маріупольського могильника. За типом вони аналогічні похованням із розкопок А. В. Добровольського на стоянці Собачки, а також виявленим автором парним похованням на високому лівому схилі балки Гадючої, вище стоянки Собачки.

У 1946 р. біля скелі Монастирки, на березі Дніпра, за 400 м у південно-східному напрямі від розкопаного неолітичного могильника, автором було виявлено неолітичне поселення, аналогічне поселенням типу Собачки, яке належить до розвиненого неоліту. Уламок посуду з дрібнотрикутним орнаментом та кремінна скребачка, знайдені на площі могильника, ідентичні знахідкам поселення Монастирка.

Отже, є підстави пов'язати Микольський могильник з поселенням біля скелі Монастирки і датувати його розвиненим неолітом.

А. В. БОДЯНСКИЙ

НЕОЛИТИЧЕСКИЙ МОГИЛЬНИК ВОЗЛЕ НЕНАСЫТЕЦКОГО ПОРОГА

Резюме

В 1948 г., во время археологической разведки в Надпорожье автором был обнаружен на правом берегу Днепра в с. Никольском, южнее известной скалы Монастырка, неолитический могильник.

¹ М. Макаренко, Маріупольський могильник, К., 1933.

Было раскопано девять погребений, расположенных группами в ряд — с севера на юг. Скелеты лежали вытянутыми на спине, головами на восток и запад. Шесть погребений были окрашены красной охрой.

Возле погребений обнаружен следующий инвентарь: панцири речных черепах, служившие, очевидно, сосудами, обломок костяного шила, кремневые пластины, концевые скребки на отщепках из широких пластинок, подвески из зубов оленя, ожерелья из бус кольцевидной формы, материалом для которых служил известняк.

Ближайшие аналогии этих погребений есть в Мариупольском могильнике, а также в могильниках порожиистой части Днепра в урочище Собачки. Могильник, очевидно, датируется временем развитого неолита.
